

8. Endüstri Devrimleri

Bugün farklı açılardan Endüstri Devrimi hakkında konuşmak istiyorum. Tahtadaki her şeyi web sitesine koydum onun için kopyalamana gerek yok. Yüzyıllık Endüstri Devrimi sürecini ele almak çok kolay bir şey değil; ama bunu yapıp okumaları da tamamlayacağız. Endüstri Devrimi denen şeye—sanırım bazıları hala böyle diyor—insanların nasıl baktığı çok çarpıcı bir biçimde değişti. 1950lerden 1960lara kadarki dönemde Endüstri Devrimi denilince akla öncelikle tekstil sektöründe ve aynı zamanda madencilikte kullanılan ve seri üretimin önündeki engelleri kaldıran makinaları yaratan bazı mucitlerin eseri bir şey gelirdi. Sonra işte herkes fabrikalara doluşmaya başladı ve yeni cesur dünya başladı.

Aslında, hâlâ baskısı olan en ilginç ve büyük klasik kitaplardan biri hâlâ hayatta olan Harvardlı iktisat tarihçisi David Landes tarafından yazıldı. Bu oldukça önemli kitabın adı “The Unbound Prometheus”, sadece bu. Okumalarınızda bahsettiğim iplik eğirme makinesi falan gibi icatların bazıları bu çalışmaya gönderme yapıyor. Bu tür bir yaklaşım, insanı Endüstri Devrimi’nin başladığı İngiltere üzerine yoğunlaşmaya ve endüstrileşmeyi bir kazananlar ve kaybedenler (daha hızlı gidemeyerek) meselesi olarak ele almaya itiyor. Okumanızda Endüstri Devrimi’nin niçin önce İngiltere’de gerçekleştiğinin sebeplerine dair oldukça bariz örnekler veriyorum: doğal kaynakların özellikle kömürün bulunduğu yer; hiçbir yerin denizden 75 milden (120 km) daha uzak olmadığı bir ülke; erken yapılmış kanallar ve yollar; banka sistemleri, sınıflar arasındaki akışkanlık ve geniş ve sürekli büyüyen bir proletariat (işçi sınıfı); tarımsal devrim vesaire vesaire.

Bu tür bir yaklaşımla, aynı hızla endüstrileşemeyen Fransa gibi bazı yerlerin “retarded” yani “yavaş ve normalin gerisinde geliştiği” varsayılıyordu; maalesef o zamanlar bu kavram kullanıldı. Sonra birileri bunun niçin böyle olmadığını görmeye çalıştı. Son yıllarda bu yaklaşım büyük oranda çürütüldü; çünkü Endüstri Devrimi’nin sadece çalışan işçi ve makine sayılarıyla büyük fabrikalara bakılarak ölçülemeyeceği anlaşıldı. Bu dersin başlangıç noktasını bu oluşturuyor. Endüstri Devrimi’ne daha fazla baktıkça, onun herşeyden önce üretim biçimlerinin ve halihazırda mevcut üretim tekniklerinin yoğunlaşması olduğunu görüyoruz.

Böylece, zanaat üretiminin, emek-yoğun üretimin ve hane-içi endüstriyel üretimin—daha önce bahsetmiştik, kırsal alanda çoğunlukla kadınların ama aynı zamanda erkek ve çocukların da çalıştığı—yoğunlaşmasına bakmak için daha fazla zaman harcıyoruz. Endüstriyel üretimin hızlı bir şekilde yükselmesi geleneksel üretim biçimleriyle çok fazla bağlantılıdır. Paris’te mesela, ortalama üretim biriminin içinde yediden sadece biraz az fazla insan bulunurdu. Eğer, sadece büyük fabrikalara ve makine sayılarına bakacak olursanız, Endüstri Devrimi trenini kaçırmış olursunuz.

Elbette, Endüstri Devrimi’ni düşündüğümüzde küçük bir kasabadan Engels’in endüstriyel üretimin “şeytan değirmenleri” dediği şeylerle dolu büyük bir şehre dönüşen Manchester aklımıza gelir. Veya dumanla kaplı yine Kuzey İngiltere’deki bir diğer yer Sheffield’i

anımsarız. Veya orta İngiltere’de Birmingham’ı düşünürüz. Fransa’ya bakacak olursanız, Lille ve civarındaki iki gelişen kasaba Turcoing ve Roubaix akla gelir. Veya Fransa’nın Manchester’i sayılabilecek Saint Etienne’i düşünürsünüz. Almanya’da Rhineland veya Ruhr bölgeleri akla gelir. İtalya’da Torino ve Milan, Rusya’da ise Moskova ve St. Petersburg’u düşünürsünüz. İspanya’da ise Barselona’yı.

Gerçekten bunlar sanayi yoğunluğu açısından uzun bir dönem boyunca önemli mekanizasyonun gerçekleştiği klasik örnekler. Bunlar işçilerle dolu dumanlı fabrikaları olan büyük kasabalar. Fakat yine de, azımsadığımız bir şey, aslında kitabın okumakta olduğunuz ikinci baskısında birinci baskısına göre daha fazla bilgi var, geç Rusya İmparatorluğu’ndaki sanayi üretiminin boyutudur. Burada bir kez daha netleştirmek için, Endüstri Devrimi her şeyden önce varolan sanayi biçimlerinin yoğunlaşmasıdır dediğimizde, eğer bir paraşütçü olsaydınız ve diyelim ki bir şekilde on sekizinci yüzyılın ortalarından on dokuzuncu yüzyılın ortalarına değin Avrupa’nın üzerinde havada kalsaydınız, göreceğiniz şey her türlü sanayinin olduğu, fabrikalarda değil ama kırsal kesimde hızla artan bir sanayi üretimi olurdu. Çok geleneksel biçimde yapılan bir üretim. Veya insanların bir sürü şeyi evde ürettiği kırsal zanaatlar.

İngiltere’de Warwick Üniversitesi’nde ders veren Maxine Berg isminde bir araştırmacı tarafından yazılmış harika bir kitap var. Kitabın adı *The Age of Manufactures*. Berg Endüstri Devrimi’ni yeniden ele alıyor ve şunu keşfediyor; mesela Birmingham kasabası gibi her türlü oyuncak üreten, büyük oyuncak üreticileri, bir çok fabrika olmasına rağmen, pek çok oyuncakın tasarımı hatta üretimi Birmingham civarlarında iç bölgelerde—yani *arrière pays*’de—çalışan kadınlar tarafından yapılmış. Mesela on dokuzuncu yüzyılda iç karartıcı bir yer olan dumanla kaplı Sheffield kasabasında bıçaklar ve çatal-bıçak takımları üretiyorlar. Bu ürünlerin bir çoğunun üretimi kırsal kesimde insanlar tarafından tamamlanıyor.

Fransa’nın kuzeyini, şampanyasıyla meşhur Reims gibi bir kasabayı alacak olursanız, burası büyük bir sanayi merkeziydi ama 1850’lere değin mekanize olmuş bir üretim merkezi değildi. Kırsal kesimde çoğunluğu kadın pek çok insan vardı ve bunlar eğirmek, dokumak ve yünün taraklanması gibi işleri yapıyorlardı. Fransa’nın doğusunda Nancy civarında da öyle. 1875lerde kırsal kesimde çalışan 75,000 civarında dantecilik yapan kadın vardı. Kırsal sanayi bir şekilde yoğunlaşıyor.

Son olarak, sonunda—yok sonunda değil nerede olduğunuza bağlı olarak—emeğin fabrikaya doğru kaydığı bir süreç söz konusu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Endüstri Devrimi’ne dair sahip olduğumuz geleneksel görüşe uygun tablo gerçekten ortaya çıkıyor; fabrika üretimi ve bilhassa tekstil endüstrisinde. Tekstil endüstrisi Endüstri Devrimi’nin lokomotifidir. Eskiden evde çalışan kadınlar şimdi İngilizlerin tekstil işletmeleri dediği fabrikalarda çalışıyor. İsviçre’ye bakacak olursak, erken modern dönemde İsviçre deyince aklımıza paralı askerler bugün ise çok zengin bankerler aklımıza gelir. Göl kenarında Zürih gibi bir kasabayı düşünecek olursanız, Zürih’in yüksek yerlerinde, tepelerde hatta etrafındaki dağlarda el emeğine dayalı üretim yapan her türlü endüstri vardı; Veya Avusturya-Macaristan

İmparatorluğu içinde Avusturya'ya bakacak olursak, tekstil sektöründe çalışan yüzlerce, binlerce işçi var.

Ayrıntılar şu temel nokta kadar önemli değil; kesinlikle müthiş bir kitap, müthiş, Germinal'de hakkında okuduğunuz madenler ve birazdan anlatacağım fabrikalar, Engels tarafından tasvir ediliyor—ben hiç bir zaman daha iyisini yapamam—bir gerçeklik ve endüstriyel deneyime dönüşüyorlar. 1930'ların Michigan- Detroit'ini veya 1930'ların Michigan-Flint'ini düşündüğünüzde veya Connecticut'ın Torrington'undaki pas kemerini düşündüğünüzde, işte bunlar bir zamanların yükselen sanayi şehirleriydi. Bu bir tür klasik model. Amerikan modeli insanların Avrupa'daki Endüstri Devrimi denilince akıllarına gelen modele gerçekten çok yakın. Neyse bu şimdi konumuz değil.

Birkaç nokta daha var—bu arada notlarıma hiç gelemeyeceğim galiba; neyse o kadar önemli değil. Öncelikli olarak bu Endüstri Devrimi'nin niçin İngiltere'de başladığının diğer bir sebebi. Tarımsal Devrim yapmadan Endüstri Devrimi yapamazsınız. Tarımsal Devrim, artan proleteriyayı yani iş gücünü beslemek için ürettiğin yiyecek miktarını arttırır. Burası öyle bir yer, bütün Avrupa nüfus olarak artıyor. Fransız nüfusu özgün bir durum yansıtıyor; 1846 ve 1847'de büyümesi duruyor. Basit bir şekilde duruyor; kesintiye uğruyor. Fakat başka her yerde nüfus büyüyor. Fransa'da başka her yerde olduğu gibi bazı bölgesel farklılıklar var.

Fakat Endüstri Devrimi yiyecek arzındaki artış için Tarımsal Devrim'e dayalıdır. Bu şehir nüfusundaki artışı ve böylece yiyecek için talebi mümkün kılıyor. Tarımsal Devrim özellikle ama sadece İngiltere örneğinde değil sermaye oluşumunu hızlandırıyor. Yani endüstriye yatırım yapacağınız para fazlanız var; dolarlar, poundlar, franklar falan. Bu tam anlamıyla böyle cereyan ediyor. Bunun için Tarımsal Devrim kesinlikle gerekli. Bu üç şey, Endüstri Devrimi, Tarımsal Devrim ve şehirlerin büyümesi fazlasıyla birbirleriyle bağlantılı.

Size kesinlikle hatırlamak zorunda olmayacağınız bir örnek vereyim. Manchester'i düşünün. Burada istatistiklerle konuşayım; Manchester'in büyümesi olağanüstü, korkutucu bir şey. Köy ve şehirlerdeki seçkinlerin sadece Almanya'da değil, Fransa, İngiltere ve sonra Amerika'da şehirlerin büyümesinden nasıl ödlerinin patladığı hakkında daha fazla konuşacağız. Manchester'in büyümesi kırsal kesimi gerçekten değiştirip Tarımsal Devrim'in gerçekleşmesine yardımcı oluyor. Bununla ne demek istiyorum? Paris , Berlin, Varşova veya aklınıza gelen herhangi başka bir büyük şehrin civarı için de aynı şey geçerli. Bu kentsel büyümeye karşılık olarak, insan ve paradan, zengin insanlarla fakir insanlardan oluşan büyük ahtopot ortaya çıkıyor. Gelecek sefer Çarşamba günü bu zengin insanların bazıları hakkında konuşacağım.

Yiyecek için artan bir talep var. Manchester gibi bir şehrin hemen etrafındaki bölgede, bostan çiftçiliği denen şeyi yapan insanların sayısında anormal bir artış söz konusu. Bunlar kentteki pazarın ihtiyaç duyduğu sebze, meyve ve benzeri ürünler üzerine uzmanlaşıyorlar. Bir gün geri dönüp hakkında büyük bir zevkle konuşacağım Paris'i ele alalım mesela. Paris'in banliyöleri arasında Montreuil diye bir yer var, doğu Paris'in biraz kasvetli kısmında kalıyor. Burası kirazları, meyveleri ve kent pazarı için üretilen bu tür şeyleriyle ünlüydü. Veya şarap,

şarabın Paris bölgesinde üretildiğini düşünebiliyor musunuz? Ne korkunç bir fikir! Sen kıyısında Asnières’de. İnsanlar Paris’in büyük pazarı için şarap üretiyorlardı.

Sonra Manchester etrafındaki büyük halkada büyük balık; küçük balığı yiyor. Daha üretkenler. Ticari tarım geliştikçe ve daha verimli üretim olunca—bu berbat bir cümle oldu, daha fazla verimlilik şehrin talebine karşılık ortaya çıkıyor. Uzakta, uzak yerlerde insanlar hayvancılıkta uzmanlaşıyor yani pazar için etin, sütün üretimiyle uğraşılıyor. Tabi ki söylememize bile gerek olmayan şey on dokuzuncu yüzyıl boyunca, gemi taşımacılığı alanında inanılmaz gelişmeler söz konusu. Hemen akabinde, çelik ve dondurma işlemlerinde—yani aynen şimdiki gibi, Yeni Zelanda’dan koyun gelmesi falan gibi şeyler oluyor. Bunlar büyük ölçüde bahsettiğimiz büyük kümekentlerin artışına karşılık olarak gerçekleşiyor.

“Kümekent” kavramını büyüyüp sonra da birbirleriyle birleşen kentleri tarif etmek için kullanıyoruz. Amerika’nın Kuzeydoğusu bir tür kümekent oldu. New Jersey’e gidecek olursanız, ortalıkta tam olarak bir şehir falan görmeniz çok zor. Biri bitiyor diğeri başlıyor. Bu durum Kuzey İngiltere’nin bazı kısımlarında da öyle. “Protoendüstrileşme” kavramı geleneksel çizgilerle gerçekleşen endüstriyel üretimin genişlemesi için kullandığımız bir kavram. Fakat orada parantez içine koyduğum yerel veya kırsal endüstri hakkında halihazırda konuştuk. Yani önce kırsal kesimde endüstrinin genişlemesi söz konusu.

Size bir örnek vereyim. Olur olmadık yerlerde Fransa’dan örnekler verip durmaktan nefret ediyorum ama orası en iyi bildiğim yer. Büyük bir sabun üretim merkezi olan Lyons şehrinde on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Lyons’a, Croix –Rousse denilen işçi banliyösüne—isme fazla takılmayın oldukça hoş bir yer—yoğun bir iş girişi oluyor. Sonra 1850lerde ipekçilik yapan iş sahipleri işlerini kırsal kesime geri taşıyorlar. Niçin böyle bir şey yapmış olabilirler? Çünkü orada çalışan kadınlar ve erkekler şehirde yaşayanlara göre daha az ücrete çalışıyor.

Eğer hala 1750’den beri paraşütle gökyüzünde süzölmeye devam ediyorsanız, kırsal kesimde yüzbinlerce küçük noktalar olduğunu kafanızda canlandırmalısınız. Belki daha da fazlasını çünkü şehirlerin içinde veya etrafında bu canlılık ve hareket olmadan önce, Endüstri devrimi başlıyor. Bununla ilgili olarak şehirleri ele aldığımızda daha fazla konuşacağız. Fakirlerin şehrin dışında zenginlerin de şehrin içinde yaşadığı Avrupa şehirlerinin Amerikan şehirlerinden niçin daha farklı olduklarını açıklamaya çalışacağım. Geniş-çaplı sanayileşmenin bunda büyük rolü var. Bütün bunları söyledikten sonra, bir parça—bu arada hiçbir zaman notlarıma gelemeyeceğim, bu gerçekten komik—kadın emeğiyle ilgili konuşalım.

Sanayi Devrimi kadın emeğinde bir değişiklik yarattı mı? Kadın emeğinde çok çok önemli bazı süreklilikler var; nihayetinde fabrika üretimi endüstriyel Avrupa’da bir çok yerde hakim hale geldikçe değişiklikler olacak. Ama kadının emeği ve hane içinde oynadığı role dair değişmeyen bazı şeyler de var. Kadın aile ekonomisinin başı olmaya devam ediyor. Evli olsun kısa veya uzun süredir birlikte yaşadığı insanlarla yaşamaya devam ediyor olsun, kadınlar aile ekonomisini yürütüyor: Bu, onlar İsviçre’nin köylerinde, Zürih’in yüksek yerlerinde tekstil

işinde çalışıyor olsalar da, Manchester’da veya başka yerde tekstil işçileri olsalar da geçerli bir durum.

Sanayi Devrimi kadın emeğinin diğer yönlerini değiştirmiyor, en azından on dokuzuncu yüzyıla değin endüstriyel Avrupa’nın bir çok yerinde kadınlar kırsalda çalışmaya devam ediyor diğer yandan kadınlara iş veren büyük patronlar sanayileşme ile birlikte hiçbir şekilde değişmiyor. Buradaki klasik durum İngiltere, yani ev işleri. Eğer 1850’lerde İngiltere’yi ele alacak olursanız, hiçbir şey yapmayan en büyük üç insan kategorisi bu şekilde sıralanmaz ama şöyle olurdu; hizmetçi olarak çalışan kadınların sayısı aşağı yukarı aynı miktar olurdu. Bazı erkekler de hizmetçi olarak çalışıyordu. Yani, ev işlerinde çalışanlar (hizmetçiler), tekstil işçileri, ve daha sonra “geride kalanların tarihini yazmak biraz acıdır” teması etrafında yapacağım dersimde haklarında daha ayrıntılı konuşacağım kırsal tarım işçileri, kırsal proleterya.

Kadın emeğiyle ilgili bir diğer kategori, akla getirmek hoş olmasa da, tabii ki fahişelik. Endüstri devrimi kadın emeğinin bu üzücü boyutunda bir değişiklik yaratmadı. Bu sektör kentsel büyümeyle birlikte genişliyor, en küçük kasabalarda bile fahişe olarak çalışan insanların sayısı artıyor. Paris ve Londra’daki fahişelerin sayısı açıkcası pek hesaplanabilir gibi değil. Paris’tekilerle ilgili tahminler 20,000 ile 100,000 arasında. Evli bir çok kadın ay sonundaki faturalarını ödemek için (*pour faire sa fin de mois*) fahişelik yapıyor. Kadın emeğinin bu acıklı yanı, insanların fakirlik yüzünden fahişeliğe zorlanması, endüstrileşme ile birlikte değişmiyor. Sayıları her geçen gün büyüyor. Tabi ki bunun sonuçlarından birisi, burada bunu tartışmak gerçi yersiz ama, on dokuzuncu yüzyılında sonunda frengi ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklarla ilgili bir tür panik var. Bu durum ironik bir şekilde sıradan insanları seçkinlerin kafasında biraz daha mahkum ediyor; bu biraz tesadüfi, çünkü müşterilerin bir çoğu veya fahişelerin müşterilerinin pek çoğu hangi ülkeye giderseniz gidin hep orta sınıftan erkeklerdi.

Birazdan fabrikalar bağlamında kadın emeğine dair daha fazla konuşacağız. Burada bir kez daha tarihin de kendi tarihçesi olduğunu hatırlatmak istiyorum. Ben öğrenciliğimde tez yazmayı ve tarihçi olmayı falan düşünürken, insanlar “işçi sınıfı bilinci”—tırnak içine almamanın sebebi—üzerine çalışıyorlardı. Bizler aslında çok sonraki veya 1960’ların 1970’lerin çocuklarıydık; herkes “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” başlıklı muhteşem bir kitap yazmış olan büyük İngiliz tarihçi E. P. Thompson’un peşinden gitmek istiyordu. Herkes rahmetli arkadaşım George Rudé’nin meşhur kitabı “Fransız Devrimi’nde Kalabalık” da olduğu gibi “kalabalık” yani halk üstüne çalışmak istiyordu, oradaki buradaki kalabalıklar üstüne.

Yayınlanan ilk makalemin başlığı “27 Nisan 1848’de Limoges Olayı’nda Kalabalık”tı. Şimdi geri dönüp düşünüyorum “kimin ne umrunda?” Her neyse, 1980’lerde rüzgar tersine döndü ve pek çok insan orta sınıf üzerine çalışmaya başladı. Bir dahaki derse on dokuzuncu yüzyıldaki orta sınıf halk üzerine; dostum Peter Gay’in deyişiyle “burjuva çağı” üzerine daha fazla konuşacağız. Yine de pire için yorgan yakmayalım; sınıf temel bir kavram olarak kalıyor. Eğer on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Avrupa’sını anlamak istiyorsanız, sosyal sınıf

kavramını anlamak zorundasınız, çünkü bu bir gerçeklik. Yaşadığımız ekonomik buhrandan konuşurmayın beni şimdi.

İnsanların Ypsilanti ve Detroit'deki Ford fabrikasına gidişlerini ve buralarda çalışan insanları savaşla ilgili yani Vietnam'daki savaşa karşı biliçlendirmeye çalıştıklarını hatırlıyorum; hiçbir sonuç alamazlardı ve Amerika'da sınıf olmadığı gibi iddialarla karşılaşılırdı. Bu basit bir şekilde doğru değil. Her neyse, on dokuzuncu yüzyılda sosyal sınıf gerçek bir şeydi. Kimsenin orta sınıftan daha güçlü bir sınıf kimliğine sahip değildi. Gelecek sefer bununla ilgili konuşacağım. Sabırsızlanıyorum. Bir kimlik biçimi olarak başka bir şey değil de işçi sınıfı vardı—ama herkes kendisini işçi olarak görmüyordu. İnsanlar birden fazla kimliğe sahip olabilirler. Miliyetçilikle ilgili konuştuğumuzda bu bariz bir nokta olarak görülecek.

İnsanlara ne olduğunu soracak olursanız; Protestan olduklarını söyleyebilirler, veya Yahudi, veya Katolik, veya Müslüman; şu veya bu aileden geldiklerini söyleyebilirler veya şu veya bu bölgedeniz diyebilirler. Bavyeralı falan olduklarını. On dokuzuncu yüzyıl sınıf kimliğinde, ayrı bir sınıf olarak işçi olma duygusu bir gerçeklikti. Bu böyle kabul edilmişti. Onun için bu incelenmeye değer bir şey olarak görüldü ve insanlar bazı iyi çalışmalar yaptılar. Yani bir tür geri dönüş oldu; bir şekilde bu konu geri geldi. Kim İngiltere'de bulunmuşsa sınıf kimliğinin kullanılan dilde nasıl kendini bariz bir şekilde gösterdiğinin farkına varmıştır. Fransa olsun bildiğim başka yerler olsun, nereden geldiğinin veya sosyal sınıf olarak ne olduğunun kullanılan farklı aksandan anlaşılabilceği başka bir yer yoktur. Gerçekten inanılmaz bir şey. Bu Fransa'da ve başka bazı yerlerde de geçerli.

İnsanların boğazlarını sıkarak öldüren birisi vardı. İngiltere'de hep böyle gırtlaklayarak adam öldürenler olmuştur. Birisi vardı; on beş yıl falan önce bir sürü insanı öldürmüş acımacız cani bir katil. Sonunda dil konusunda uzmanları topluyorlar, ve bu adam “İşte buradayım gelin beni yakalayın bakalım” tarzı bir şey demek için bir radyo istasyonunu mu aramış ne. Sonunda onu tutukladıkları yerin yani İngiltere'nin kuzeyinde Bradford'un 10 mil civarında bir mesafe içinde onu enselemişler. Kullanılan dil insanların sınıfsal konumlarının göstergelerinden biridir. On dokuzuncu yüzyıldaki işçiler hakkında konuşuyoruz, hepsinin olmasa da bazılarının nasıl kendilerini proleter olarak görmeye başladıkları hakkında konuşuyoruz.

Proleter denilince akla genellikle—kalifiye veya yarı-kalifiye olarak—yaşamak için kendi emeğine dayanan insan gelir. “Proleterleşme” dediğimiz kavramın iki yönü vardır. Bir tanesi işçi olduğunuza dair sahip olduğunuz objektif duygu. Çiftçi olabilirsiniz. Bağ bozumu için üzüm topluyor olabilirsiniz. Portland Oregon'daki Alice Love's Jams and Jellies şirketi için; veya yine kalifiye olmadan çalıştığım Battle Creek'deki Kellogg için benim gibi ortalıkta büyük sandıklar taşıyor olabilirsiniz. Ama bu benim hayatboyu kimliğim olmadı çünkü başka bir şeyler yapmaya başladım. Avrupa'da ise çoğu durumda proleteryanın içine doğardı insanlar. Eğer Fransa'nın bu kısmında bir Katolik olarak yetiştirilecek olursanız, Katolik inancınızı devam ettiriyor olurdunuz; Saint Etienne veya Lille'de veya civarında bir Katolik adam, oğlan veya genç bir kızsanız, annenizle birlikte madenlere çalışmaya gitme olasılığımız çok yüksek olurdu. Madenlere girerdiniz.

Aslında, bu Fransız örnekleri vermekten nefret ediyorum; ama bir çocuk hata yaptığında, yapmaması gereken bir şeyi yaptığında işittiğim, sadece orada kullanılan bir ifade var. Diyorlar ki: deux semaines dessous une benne, yani iki hafta boyunca şöyle ördek gibi bir islanırsan ve bu kömür dolu arabayı tren raylarında aşağı yukarı götürmek zorunda kalırsan, bir daha böyle hata yapmazsın, oğlum. Bu çalışma dünyasının içine doğmuş olma hissi işte. Amerika’da sosyal stratosfere fevkaledede yükselişlere ve Amerika’nın fırsatlar ülkesi olduğuna dair “Boys Life”—Çocuğun Hayatı—benzeri bir çok çeşit böyle literatür vardı. Belki, Amerika bir fırsatlar ülkesiydi, elbette, kullanıma müsait toprak vardı. Fakat sosyal hareketlilik örnekleri aslında oldukça sınırlıydı. Bu kesinlikle hemen hemen tüm Avrupa’da da böyleydi. Pek çok insan, aslında bu statünün içine doğardı.

Olan bir diğer şey de (bu sınıf bilincinin ortaya çıkışını açıklıyor) şuydu; ekonomik hayattan hızla elini ayağını çekmek zorunda kalanlar—bu bugün için de oldukça uygun bir benzetme—buldukları yere bağlı olarak zanaatkar veya esnaftı. Kalifiye olmayan işçiler değil. Neden? Bu oldukça açık.

Zanaatkarlar ve esnaf bir noktaya kadar eğitim alıyorlardı. Yaptıkları işle ilgili bir onurları vardı. Örgütleri var. Yardım cemiyetleri var, mesela. Fransa’da *compagnonnage* denen bir lonca örgütü var. Bu örgüt ta Ortaçağlardan geliyor; o zamanlar büyük katedraller falan inşa ediyorlardı. Bir örgütleri var. Yaptıkları işin itibarına dair bir gurur içindeler. Oldukça zeki bir insan olan Karl Marx, bir çok konuda yanlış öngörülerde bulundu ama doğru öngördüğü pek çok şey de vardı. Karl Marx 1830’larda ve 1840’larda işçilerin ücretlerinin nasıl düştüğüne dair yazdı. Esnaf konusunda haklıydı. Bununla ilgili hiç şüphe yok. Esnaf, Fransız Devrimi sırasında gerçekleşen her tür sosyal ve siyasi hareketin ön saflarında yer almıştır. Haydi başlayalım.

Bastille’i kim bastı? 1830’da Fransa’da esnaf; 1848’de Avusturya’da, Berlin’de, Paris’te. Hep esnaf. Neden birdenbire kızdılar? Aslında iki sebebi var; esnafın başına gelen ve ekonomik durumlarının tepetaklak olmasına yol açan iki şey vardı. Birincisi Fransız Devrimi, Devrimin etkileri loncaları ortadan kaldırdı. Herkes artık terzi, ayakkabıcı veya camcı olabilir. Eğer becerileri edinirseniz, size bu birliğin içine giremezsiniz diyecek hiç kimse yok. Bu hayır cemiyetine veya dostluk derneğine girebilirsiniz; ama loncalar ortadan kalktığı için işi yapmanız mümkün değil.

Fransız Devrimi, loncaları yasaklıyor, “bırakınız yapsınlar”, Adam Smith, vesaire vesaire. Meslek birliklerine karşı yasalar var. 1864 yılına kadar grevler yasal değil. Fransız Devrimi sırasında İngiltere’de korkudan korporasyon yasaları uygulanıyor. Ama ne oluyor; Chicago’daki arkadaşım Bill Sewell’in “genişleme buhranı” dediği şey oluyor. Şimdi “ben de terzi olacağım” diyen bir sürü insan var. 1840’larda Berlin’de veya her nerede yaşasaydınız, sokaklarda baştan sona kendilerinin yaptıkları kıyafetlerle dolu arabaları iten terzilerin sesini duyardınız; neredeyse bir hiç parasına sattıkları elbiselerle. Çünkü elbise yapan başka o kadar çok insan var ki!

Makineleşmiş üretim demek, artık elbiselerini raftan satın alabileceğin ve satın aldığın elbiseler için de daha az para ödeyeceğin anlamına geliyor. Birden uyanıp “anneciğim nasıl

elbise yapıldığını hatırlayamıyorum” diye düşünmediler. Bu elbiseler halihazırda var. Onları yapabilirler ama satamazlar. Ücretleri düşüyor. Deli mi bunlar? Kimi suçlayacaklar? Devleti suçluyorlar; burjuvaziyi suçluyorlar, orta sınıfı, araçları. Mesela, terziler söz konusu olduğunda, sermayesi olan bir sürü aracı var. Ne yaparsın? Diyorsun ki; “Tamam, yapılmış elbiselerden bir demet alacağım. Bir dolu terzi var, çalışmak için yeterli miktarda şeyleri yok.” Size çok iyi bir örnek veremiyorum; çünkü terzi olmak hakkında zerre kadar fikrim yok. Ama diyorlar ki “tamam kardeşim siz kolları yapın; siz pantolonları yapın; çünkü siz birbiri ardına bunları yaparsanız, işin kalan kısmı hakkında endişelenmenize gerek yok. Sonra ben gelip yaptığımız her şeyi toplayacağım.” Bu kırsal endüstrinin devamı. “Sonra bunları pazarlarda satacağım.”

Birinci Dünya Savaşı’na girerken, Paris’te bir çok bekar kadın dikiş makinelerine neredeyse zincirlenmişlerdi; sözün gelişi; yani dikiş makinelerinin borcunu ödemek zorundaydılar. Dikiş makinesi elektrikten önce başlamıştı; sonra elektrik geliyor. Kendi başlarına çalışıyorlar. Onların mesaisi artık günışığının kaybolmasıyla bitmiyor. Tamamen yorulunca ve Pazar için malları hazır hale getirince bitiyor. Bu terziler, ayakkabıcılar, her kim varsa, bunları nerede bir hareket var orada buluyorsunuz. Şeyi ilk diyen bunlar: “Biliyor musunuz? Biz işçilerin hepimizin ortak şeyleri var. İnsanların nerede oturdukları bu durumu kuvvetlendiriyor; insanlar çalıştıkları yerlerin civarında yaşıyorlar, falan filan. Makineleşmenin de bunda etkisi var; hakkında biraz bilgim olan bir şeye yani porselene dair bir örnek vereceğim.

Porselen lüks tüketim maddesi olan mallardan bir tanesi. Büyük ressam Renoir kariyerine başladığında—Fransa’da Limoges’da 1841’de doğdu—tabakları süsleyerek kariyerine başlıyor. Tabakları resimliyordu. Bu arada yeni bir teknolojik inovasyon ortaya çıkıyor. Yaptıysanız, ben sadece çok kısa bir süre uğraştım, şu model uçakları falan yapıyorsunuz; küçük çıkartmalar var hani şu uçakların Spitfire ya da hangi Amerikan savaş uçağı veya gemisi olduğunu gösteren. Ben öyle savaştan haz alan birisi değilim; onun için bundan çabucak vazgeçtim. Yani birisi fırınlamanın birinci veya ikinci fırınlama sırasında yüksek kaliteli tabakların üstüne fırınlanacak şu çıkartmalardan birini icat ediyor. Porselen bir lüks mal olarak kalıyor. Bunları resimlendiren insanlar yetenekli birer ressam olarak kazanacaklarının üçte birine çalışacakları büyük atölyelere gönderiliyorlar. Bunlar bir gün uyanıp, “anneciğim artık bir tabağı nasıl resimleyeceğimi hatırlamıyorum” falan demiyorlar. Çok özel bazı siparişler hariç kimse artık bunlara para falan ödemeyecek.

Cam işçiliği de aynı şey. Şişelere şekil veren insanlara çok iyi ücret ödenirdi. Sonra bir makine icat edildi ve bu makine aynı şeyi yapmaya başladı. Şarapla ve suyla dolacak milyonlarca şişe çıkarıyor. Şanssızlar. Kızıyorlar mı? Küplere biniyorlar. Kısa süre sonra düşünmeye başlıyorlar; “Bu kalifiye olmayan insanlar var ya; onlarla benzer bazı dertlerden muzdaribiz.” Kendilerini ayrı bir sınıf olarak görmeye başlıyorlar. Sınıf bilinci 1970’lerde benim gibi solcuların icat ettiği bir kavram değil. Hiç değil. Tam bir gerçeklik. Eğer bir parça edebiyat okuduysanız, bunun özellikle Londra’dan veya benzer bir yerden olan birileri için böyle olmadığını bilmeniz gerekir. Buralarda insanların sosyal sınıf temelinde oluşturduğu dayanışma veya farklı sınıf olduklarına dair geliştirdikleri anlayış, kontrol edemedikleri devlet, büyük para ve sermaye gibi güçler tarafından bir tür kalıcı proleter statüye düşürüldü.

İnsanlar bununla ilgili şimdi düşünüyor olsalardı durumları bir parça daha iyi olurdu. Neyse işte bu da böyle.

Bunu söyledikten sonra, kalan son on dakikada şeye dönmek istiyorum—bütün bunları anlattım mı? Evet! Bunları tamamlayacak bir şeye değinmek istiyorum. Bu da endüstriyel disiplin tartışması. İşçiler grev yapmayı öğrenirken, daha iyi çalışma koşulları, daha fazla para, daha iyi çalışma saatleri, daha kısa mesai vesaire için greve giderken, dünyanın onlara nasıl gözüktüğü üzerine kafa yormak gerekir. Başlarına gelenlere dair ne düşünüyorlardı? Başlarına gelenlerden bir tanesi Endüstri Devrimi'nin on dokuzuncu yüzyıl sonundaki safhası yani fabrika üretimiydi.

Eğer bir esnaf olsaydınız, bir terzi olsaydınız, –bu örnekleri verip duruyorum, ama aklımda öyle yer yapmışlar ki—veya ayakkabıcı, istediğiniz zaman çalışır, istemediğiniz zaman çalışmazdınız. Ürettiğiniz mala olan talebe göre çalışırdınız. Bu insanların büyük bir kısmı hareket halindeydi; bir yerden diğerine gidiyorlardı. Ama canınız istediği zaman çalışırdınız veya malınıza talep olduğunda. Eğer eviçi üretim (domestic industry) işindeyseniz veya Zürih civarında çalışan bir kadınsanız, emeğinize talep olduğu zaman çalışırdınız. Arada emzirmek için işe biraz ara verirdiniz veya ailenin gidişatına şöyle bir bakıp, haftayı çıkarıp çıkaramayacağına dair duruma bakardınız. Aşağı yukarı kendi patronunuz gibisinizdir.

Josiah Wedgwood isminde çanak çömlek işiyle uğraşan bir iş adamı vardı; Wedgwood Çömlekçilik adını duymuşsunuzdur; 1800'den hemen önce emrinde çalışan onca işçiye nasıl edip de sabah kalkıp ortalıkta aylak aylak dolaşıp keyif çatmak yerine aynı şekilde davranmalarını sağlarım diye düşünmeye başlıyor. Nasıl edip de bunların tek bir komutla çalışmalarını sağlayabilirim? Onun rüyası, fantazisi, iki elindeki parmakların tek bir komutla harekete geçmesi gibi harekete geçecek işçilerdi. İsteddiği buydu. O ve halefleri sadece bunu gerçekleştirmek için stratejiler yaratmaya çalıştılar. Bunu yaparak, on dokuzuncu yüzyılda süregiden daha büyük süreçlere dair oldukça iyi bir fikir veren uzun süreli bir mücadeleyi de başlatmış oldular. Fabrikaların bununla fazlasıyla alakası var. Fabrikalarda çalışmak konusundaki kötü deneyimlerimden dolayı bunu böyle güçlü bir şekilde ifade ediyorum.

Alice Love'ın Reçel ve Marmelat fabrikasında çalışıyordum. Belki de o şekilde geçirmemem gereken bir geceden sonra sabah 6:00 civarında işte olmam gerekiyordu. Hatırladığım son şey o adamdı. Beni sevmezdi çünkü ben üniversitede okuyordum. Daima üstümde mısır sarısı ve mavi renkli heybetli Michigan'ın tişörtü vardı. Dedi ki; “Dinle, gerzek!”—reçel ve marmelat işine bakıyordum. Büyük bir makine vardı. Şöyle büyük bir akordiyon hayal edin. Bütün meyveler oraya dökülürdü. Sonra, pres onları sıkıp pelteye çevirirdi, biz de içip, yiyip, kusacak hale gelirdik. Bu makine büyük miktarda basınç oluştururdu; söylediğini hatırladığım son şey, “dinle, gerzek,”—bu benim—“parmağını çok uzun süre bu düğmenin üstünde tutma.”

Ben bir önceki gece Amerikan Ligi'nde kimin kimi yendiğini bulmaya çalışırken, o şey patladı. O böğürtlen suyunun büyük gelgit-dalgası her tarafımı kapladı ve yandım. Aslında, iki haftadır hastalık izinliydim veya basketbol oynuyordum; bunu yapmak için de para alıyordum. Bu gelgit dalgası boyundaki böğürtlenler, çatalı kaldıracın kaldırdığı 2000

kavanoz dolusu elma püresinin kontrolden çıktığını düşünün. Berbattı, berbat pis bir durum. Bütün bunların sebebi ustabaşından nefret etmemdi. Ayrılırken dedim ki “senin için çok kötü olacak, ustabaşı.” Bunu geri alıyorum. Bunu söylemedim. Her neyse, bundan fabrikaların her şeyden önce endüstriyel disiplini sağlamanın bir aracı haline geldiklerini söylemeye çalışıyorum.

İngiltere’deki ilk fabrikalarda, onlar orada değildi çünkü hemen orada olan bu makineler vardı. James Watt’ın buharlı motoru yapıldıktan sonra 15 yıl boyunca kullanılmadı çünkü yapabileceği çok da fazla bir şey yoktu. İlk fabrikalar orada, endüstriyel disiplin adına zanaatkarları, yarı-kalifiye işçileri ve kalifiyesiz işçileri toparlamaya çalışıyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarını, gerçekten tam 1900’leri düşünürseniz, kartpostallara baktığınızda, Avrupa’da ve Amerika’da tam bu sıralarda bir kartpostal çılgınlığı başlıyor. Şimdi bu kartpostallar hele ki üstlerinde insanlar özellikle çalışan insanlar varsa oldukça pahalı. Gerçekten öyle; ve bende Limoges’dan, porselen endüstrisinden ve grevlerden pek çok kart var. Bu kartpostallara baktığınızda, işçiler birlikte fotoğraflarının çekilmesine izin vermişlerse, her zaman bir kapının önündeler. Neden? Kapıdan girmek veya çıkmak zorundasınız. İşaret saat tarafından ve seni işe çağıran çan tarafından verilir. Eğer geç kaldıysan, senin için çok kötü. Ya ücretin kesilir ya da işten atılırsın; dışarıda bu işleri yapmak isteyen bir sürü insan var.

On dokuzuncu yüzyılda şu oluyor; fabrika büyük gürültülü makineleri barındıran bir yer olmadan önce pek çok yerde her şeyden önce işçilere disiplin vermenin bir aracıydı. Brooklyn’de berbat bir olay var; sanıyorum 1912’de falan; patronlar veya ustabaşları işçiler dışarı çıkıp çene çalması diye kapıları kitlediği için 150-200 kişi yanarak ölüyor. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında işle ilgili kurallar, düzenlemeler, neler yapıp yapamayacağını, neleri yapmaman gerektiğini belirlemeye başlıyorlar. Konuşamazsın.

Eğer bir porselen işçisiysen ve fırında bir şey patladıysa, bu maaşından kesilirdi. Bu işçileri gözetmek için ustabaşları getirdiler; baş ustaları. Limoges’da bir grev vardı çünkü ustabaşı, bir kadın, çok dindardı ve iş başlamadan önce işçileri yerde çömelere dizleri taş üstünde dua ettirirdi. Orada kilisenin devletten ayrı olması falan gibi bir durum yok. Bunları uygulamak için bir ustabaşı getiriyorlar—iyi bir işçi misin yoksa kötü bir işçi mi görmek için. Şimdi olsa işçiler buna karşı koyarlar.

İşçiler patronlarını nasıl görüyorlardı, mesela? 1820’lerde ve 1830’larda, eğer bir fabrikadaysan, Avrupa’da pek çok yerde oldukça küçük üretim birimlerinde çalışıyor olurdun. Patronunla bir sorunun olurdu. Patronun Yılbaşı’nda sana küçük bir ikramiye falan veren birisi. Patron, tanıdığın birisi. “Bana yaptığın şey doğru değil; sen kendine çeki düzen verip düzeleneye kadar ayrılıyorum” gibi bir durum olabilirdi. Patron eti ve kemiğiyle orada. Benim Portland, Oregon’daki Dennis Uniform Manufacturing Company’daki patronum gibi her zaman orada. Her zaman oradaydı. Ustabaşı işin içine girene kadar, ustabaşı patronu temsil etmeye başlayana kadar...

Ustabaşı, ya dışarıdan getirilen birisi ya da sıklıkla âdilane olmayan bir şekilde terfi ettirilmiş içeriden birisi. Ustabaşı, genç kız işçilere kur yapan patronun yerine geçiyor. Fransızca’da

buna *droit de cuissage* diyorlar—oldukça kaba—yani kur yapma ve yatma hakkı, birisinin kadın çalışan ile kendisini bir güç ilişkisi içine koyması. Ustabaşı patronu temsil etmeye başlıyor. Grevlerde işçilerin patrona dair söyledikleri “Patron, şehvet düşkünüdür. Patron sarhoştur. Patron çok yer.” Senin yaşayıp ölmen onun için fark etmez. O hala senin etrafta yürürken gördüğün birisi. Ondan hoşlanmıyorsun ama fiziksel olarak var olmaya devam ediyor.

On dokuzuncu yüzyıl sonundaki grevler çok ama çok farklı. Patron artık çok uzakta birisi. Ustabaşına Londra’dan telgraflar gönderiyor, veya Frankfurt’tan telgraflar gönderip, emirler yağdırıyor. Fransa, Limoges’daki greve baktığımızda, fabrikanın sahibi David Haviland isimli bir Amerikalıydı; Haviland porselenlerindeki gibi, bir noktada fabrikadaki bu kargaşayı, bu karışıklığa sona erdirmek için, sanki mümkünmüş gibi, Amerikan elçiliğinden Amerikan askeri deniz birliklerini göndermesini istiyor. Bu şahıs devlet tarafından ve ordu tarafından himaye edilen kapitalizmin sembolü oluyor. İşçiler, belki bütün işçiler değil, patronu işte böyle görüyorlar.

Endüstriyel disiplin bu tür kurallar, bu tür düzenlemeler ve böyle ustabaşılarla dayatılıyor. Hoşunuza gitmiyorsa, çok kötü. Kadın işçilerin eskisi gibi çocuklarını emzirmelerine izin verilmiyor, çocuklarını getirmelerine veya gidip emzirmelerine izin verilmiyor. Fabrikada yemeklerini yemek zorundalar. Bundan dolayı verem oranları çok yüksek, özellikle de madenlerde ve fabrikalarda. Bunu *Germinal*’de göreceksiniz. Bu gerçekten inanılmaz bir kitap. İşçilerin patronlarıyla ilgili düşündükleri, bu uzun süreç hakkında size bir şeyler anlatıyor olsa gerek; bu süreç gerçekten inişli çıkışlı ve her yerde olan bir şey değil ama var; Kuzey İtalya’da, Barselona’da, 1917’de Moskova’da yani birçok farklı ülkede rastladığımız binbir türlü grev hareketini açıklıyor.

Büyük grevler 1917’de Moskova’da korkunç önemli olacaktı. Sonra başka bir şey oluyor; bununla bugünkü dersi bitireceğim; çünkü bir parça da olsa bir meslektaşımız, Michelle Perro isimli benim de tanıdığım parlak bir kadın meslektaşımız hakkında ilginç bir hikaye; 1970’lerin sonlarında yazdığı bir şey hakkında. İçinde bulunduğumuz dönemle ilgili çok şey söylüyor. Yirminci yüzyılın başlarında Taylor isimli Amerikalı bir mühendis ortaya çıkıyor. Unutmayın, bu Olimpiyatların yeniden başladığı zaman. İnsanların 100 metreyi ne kadar hızlı koştuklarını ve gülleyi ne kadar uzağa atabildiklerini ölçüyorsunuz. Bir şeyleri ölçmeye başlıyorsunuz. Araba yarışları başlamış. Kontrollden çıkıp yan yatarak seyirlik enstantaneler yaratan Bisiklet yarışları var. İşçi sınıfının kahramanları kendilerini makineye kaptırıyorlar; bunda kısmen birilerinin gazına gelip diğerlerinden önce bitirmeye çalışmalarının rolü var. Yani artık bir şeyler ölçülmeye başlıyor.

Taylor, endüstriyel disiplinde son nokta olan üretim birimlerini hesaplamak için bir yöntem fikriyle ortaya çıkıyor. Seri üretimin bir parçasısınız. Ürettiğiniz birimleri sayacaklar, kaç tane elma marmelatı kavanozu yapabildiğinizi. Yeterli sayıda yapıp yapamadığınızı. “Hadi eyvallah; başka birini işe alacağız. Bu işi isteyen bir sürü insan var.” Bunun için ücretler düşüyor, çünkü ortalıkta büyümenin sağladığı işleri isteyen bir sürü insan var. Taylor, Fransız araba endüstrisinin canı ciğeri oluyor. Canı ciğeri oluyor. Herkes ona bayılıyor. Eğer o zaman

olsaydı, *People Magazine* dergisine çıkardı, çünkü gelip yorgun bitkin işçilerden—onları tek tek sayarak—daha fazla nasıl verim alınabileceğini söylüyor. Baştan aşağı böyle bir durum var.

Michelle Perot, mükemmel bir makale yazıp benim çok önceleri yaptığım gibi bir kitap derledi; makalesinin başlığı “Endüstriyel Disiplinin Üç Evresi”. 1970lerin sonları için inanılmaz bir anlatım tarzı vardı. Allahtan bu cep telefonlarından önceydi. Kişisel bilgisayarlardan falan önce. Bilgisayarlar vardı ama kişisel değillerdi. Detroit’in dışında, Flint’de, Torrington’da, Waterbury’de ve Pitsburg falan gibi yerlerde, Amerikan endüstriyel deneyiminin kalbi diyebileceğiniz tüm yerlerde, pas kuşağı olan makinelerin olduğu fabrikalar artık bu endüstri-sonrası çağda enkaz haline dönüştüğünü söylüyordu. Perot, daha 1978’de Taylorizmin yerini bilgisayarların alacağını tahmin etti. Bilgisayarlar, ofislerdeki küçücük kabinlerinizde performansınızı ölçecek. [Perot] sonunda, ustabaşının da “bilgisayarın sessiz zorbalığı” tarafından ikame edileceğini söyledi. Enteresan bir şey. Çarşamba günü görüşürüz.